

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Δ'

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΩΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Οχι μόνο στην ψυχή του άπλοϊκού ανθρώπου, αλλά και στο πνεύμα του καλλιεργημένου τὸ θάμβος ἔρχεται μετὴ συνδρομῆ ἀλλεπάλληλων ἐκπλήξεων. Καὶ ὅταν οἱ ἐκπλήξεις αὐτὲς ἐρεθίζουν τὸ θυμικὸ ἀλλὰ τρέφουν καὶ τὸ νοῦ, ἡ διέγερση ποὺ προκαλοῦν ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται σὲ συγκίνησιν αἰσθητικῆ. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα φαντάζομαι ὅτι θὰ ἔδοκίμασαν ὅσοι πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες* παρακολούθησαν τὴν παράσταση τοῦ κ. Σπαθάρη: «Ὁ Μεγαλέξαντρος σκοτώνει τὸν κατηραμένον ὄφιν». Καραγκιόζης ἦτανε (μάλιστα Καραγκιόζης) μέσα στὴν κατάφωτη σάλα τοῦ Βρετανικοῦ Ἰνστιτούτου, τὴν ὥρα ποὺ στοὺς τοίχους τριγύρω τὸ κοντύλι τοῦ Θεόφιλου ἱστοροῦσε μετὰ σχήματα καὶ χρώματα τὰ ἥρωικὰ καὶ περιπαθῆ δράματα τῆς ἀπλῆς, ἀλλὰ τόσο ἐλληνικῆς καὶ συγκινημένης ψυχῆς του.

Συνδρομῆ ἀλλεπάλληλων ἐκπλήξεων: Ἴδου ὁ «διὰ σχολίου ἀναδιδαζόμενος Ἐρωτόκριτος χαιρετῶν τὴν Ἀρετοῦσαν» καὶ ὁ «Γεώργιος Καραϊσκάκης καταδιώκων τὸν Ρεσίτ Πασᾶ Κιούταχη ξιφῆρης τὸ 1826» καὶ ὁ «Δυσέας φέρων τὴν Ἰφιγένειαν, τὴν κόρην τοῦ Ἀγαμέμνονος εἰς τὸν μάντιν Κάλχαν, ἱερέα τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς τὸν βωμὸν τοῦ θυσιαστηρίου» καὶ ὁ «Ἴωβ ἐλέγχων τὴν σύζυγον αὐτοῦ». Ἴδου καὶ ἡ «ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγία Σοφία μεταβληθεῖσα εἰς τζαμίον» καὶ ἡ «Βλάχα τῆς Καλαμπάκας βόσκουσα τὰ πρόβατα εἰς τοὺς βράχους τῶν Μετεώρων» καὶ ἡ «Ἀρπαγὴ τῆς ὠραίας Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Πάριδος» καὶ τὰ

(*) Μάϊος 1947.

« Ἀπειρα τουρκικὰ στρατεύματα ποὺ ἔφθασαν εἰς Μπόζ-τάγ νὰ συλλάβουν τὸν βασιλέα τῶν βουνῶν Μεχμέτ Ἐφὲ Τσάκιτζη ». Ἴδου τέλος τὸ « Μάζωμα τῶν ἔλαιῶν ἐν Μυτιλήνῃ » καὶ ἡ εὐδαίμων « Οἰκογένεια τοῦ Κυρίου Πάτριων τοῦ Δημοκράτου τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀμερικῆς Σικάγου ».

Ποιὸς εἶπε ὅτι ὁ Χρονόχωρος εἶναι τελευταία κατάκτηση τῆς Φυσικῆς ; Ἡ φυχή τοῦ ὄνειροπαρμένου Θεόφιλου ἐζούσε αὐτὴ τὴν ἐκπληκτικὴν ἐννοια, αὐτὸ τὸ ὄργιο τῆς φαντασίας πολὺ πρὶν, μέσα στὸν ὑψηλὸ ἐθνικὸ της πυρετό...

Τοιγυρισμένος ἀπὸ ὅλην αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ φαντασμαγορία ὁ Καραγκιόζης τοῦ κ. Σπαθάρη, νιώθοντας ὅτι βρίσκει ἐπὶ τέλους μέσα στὸ στοιχεῖο του, ἦταν στὰ κέφια του. Στὰ μεγάλα του κέφια. Χόρευε, παρήλασε, τραγούδησε, ἐσάρκασε, ἔκανε τὰ τερτίπια του, ἔδειρε, ἐδάρθηκε — μὲ τὴν καρδιά του. Καὶ ἐλάλησε χῦμα (σὰν τὴ μὴ — εὐκλείδεια ποιητικὴ φαντασία τοῦ Θεόφιλου) ὅλες τὶς γλώσσες ποὺ τοῦ ἔμαθαν οἱ ἀτέλειωτες ἐθνικὲς περιπέτειες : φράγκικα, τούρκικα, ἀρβανίτικα, ἰταλικά, γερμανικά, ἐγγλέζικα. Τὴν κάθε μιὰ στὴ θέση της καὶ μὲ τὴ διάθεση, τὸ χρῶμα ποὺ ἔπρεπε. Μὲ τὸν « κατηραμένον ὄφιν » π.χ. τὰ εἶπε ἓνα χεράκι γερμανιστί : Καμαράντ, γκούτ φρέσεν, γιά ;! Ποιὰν ἄλλη γλώσσα θὰ μπορούσε νὰ καταλάβει τὸ θηρίο ; Κ' ἐκεῖνο ἐβρυχᾶτο μὲ κατανόηση — ἕως ὅτου ὁ Μεγαλέξαντρος ὁ Μακεδόνας, ποὺ εἶχε καὶ ἐπώνυμο Θεοφιλόπουλος (μπορούσε νὰ ἔχει ἄλλο ; πῶς δὲν τὸ ξέραμε ;) ἔμπηξε τὸ ξίφος του μέσα στὸ ἀπαίσιό του ρύγχος καὶ τιμωρός, ἐκδικητῆς τῶν συμφορῶν τῆς φυλῆς καὶ ὄλων τῶν ἐπιδρομέων ποὺ ἐμίαναν τὸ ἱερό της ἔδαφος, ἀπὸ τοὺς Πέρσας ἕως τοὺς Γερμανοὺς, τοῦ ἔκοψε καὶ τοῦ ἀπέσπασε τὴ γλώσσα...

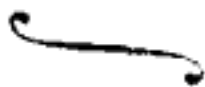
Κρῖμα ποὺ ἡ παράσταση ἔγινε μέσα σὲ τόσο ἐπίσημο χῶρο. Καὶ οἱ ἀπλὲς λαϊκὲς ψυχὲς ποὺ ἀμέσως θερμαίνονται καὶ μποροῦν νὰ πίνουν εὐκολὰ ἀπὸ τόσο δυνατὲς καὶ καθαρὲς πηγὲς τὶς πρῶτες - πρῶτες συγκινήσεις αὐτῆς τῆς ἄδικα καταφρονημένης τέχνης, δὲν εἶχαν τὴν εὐκαιρία ν' ἀπολαύσουν τὸ θεῖο κέφι τοῦ Καραγκιόζη μέσα στὴ φαντασμαγορικὴ σκηνοθεσία τοῦ Θεόφιλου. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι οἱ κολασμένοι,

ὕστερ' ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τῆς γνώσης, μόνον ἂν μᾶς ἀποκαθάρει στὴ μακροθυμία της κάποια θεία χάρις, μπορούμε μὲ δυσκολία πάντοτε καὶ μὲ κόπο νὰ κοινωνήσομε ἀπὸ τὸ ἄχραντο ποτήρι τῶν πηγαίων λαϊκῶν συγκινήσεων. Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀδιάφθορος μετέχει σύσωμος καὶ γελάει καὶ κλαίει, ἐμεῖς στοχαζόμαστε καὶ προσπαθοῦμε μὲ τὴ σκέψη νὰ δεχτοῦμε τὴν εὐλογία ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα κάποιου συναίσθηματος ποὺ εἶναι μᾶλλον ἀνάμνηση παλαιῶν ρίγους παρὰ παρούσα ἀνατριχίλα. Δὲν ζοῦμε πιά τὸν ὠραῖο μῦθος μὲ τοὺς ὄρσιμους χυμούς του, ὅπως τὸν ἔζησαν τόσες πονεμένες ἑλληνικὲς γενεές, ὅπως τὸν ἔζησε μέσα στὴν ἑξαλλη φαντασία του ὁ φουστανελλὰς ζωγράφος ποὺ εἶχεν ἄμεση, ἐσώψυχη οἰκειότητα τόσο μὲ τὸν Πάρη καὶ τὸν Ἐρωτόκριτο, ὅσο καὶ μὲ τὸ Διάκο, τὸν Καραϊσκάκη καὶ τὸν Τσάκιτση — ὅπως τὸν παρασταίνει καὶ ὁ Καραγκιόζης μὲ τὸν Μεγαλέξαντρο, τὸ Βεληγκέκα καὶ τὸ Μπαρμπαγιῶργο. Δηλαδή στὴν ὑπερβατικὴ, τὴν πέρα ἀπὸ τὶς κοινὲς διακρίσεις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τὴν καθαρὰ συγκινησιακὴν οὐσία καὶ ἐνότητά του. Καὶ γιὰ τοῦτο στεκόμαστε πάντα σὲ ἀπόσταση, βλέπομε ἀπὸ τὴν ἄχαρη θέση ἑνὸς περίεργου παρατηρητῆ ἀπομονωμένου στὴν παγερὴν οὐδετερότητά του καὶ ἀπλῶς βρίσκομε τὸ θέαμα « ἐνδιαφέρον » — ἢ ἀπὸ τὴν πονηρὴν ὑπεροψία μας κινημένοι ἀγανακτοῦμε τάχα καὶ προσπαθοῦμε νὰ δικαιολογήσομε τὴ χρεωκοπία τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς νοημοσύνης μας βρίζοντας τὸν δυστυχῆ Θεόφιλο καὶ περισσότερο ἀκόμη ὅσους κάνουν τὸ ἔγκλημα νὰ διατηροῦν εὐλαδικὰ τὴ μνήμη του.

Ἀπὸ μέρος μου ὁμολογῶ ταπεινὰ ὅτι ἡ ἀλγισμόνητη ἐκείνη βραδιά μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω μ' ἕναν τρόπο ἄμεσο καὶ ἀπόλυτα πειστικὸ μὴ πολὺ ὠραία σκέψη ποὺ διατυπώνει στὸ πρόσφατο δοκίμιό του, τὸ ἀφιερωμένο στὸ Σολωμὸ καὶ γραμμμένο μ' ἐξαιρετικὴν εὐαισθησία καὶ ἐμβριθεῖα, ἕνας νέος κριτικός : ὁ κ. Ζήσιμος Λορεντζᾶτος. « Συνεχίζομε » γράφει « τὸ ὄνομα ἑνὸς ἄνισου τόπου ποὺ ὑπάρχει πολὺ περισσότερο στὸ χρόνο παρὰ στὸ χῶρο, καὶ γι' αὐτὸ ἡ μοίρα μας δὲν καταλαδαίνει τὴ μοίρα τῶν λαῶν

τοῦ χώρου, ἀλλὰ κλῶθεται ὀλοένα τριγύρω στὸ ἄλυτο πρό-
βλημα τῶν δύο διαστάσεων. Εἴμαστε εἰ μνηστῆρες τοῦ
χρόνου καὶ οἱ καταδικασμένοι τοῦ χώρου». Πραγματικά,
τί εἶναι κατὰ βάθος ἡ Ἑλλάδα: Μιὰ μακρὰ πορεία μέσα στὸν
ἱστορικὸ χρόνο, στὴ θέση ἑνὸς διαρκῶς ἀμφισβητούμενου
χώρου. Καὶ γι' αὐτὸ φαινόμενα σὰν τὴ Ζωγραφικὴ τοῦ
Θεόφιλου καὶ σὰν τὸν Καραγκιόζη τοῦ κ. Σπαθάρη, οὔτε
μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν σὲ ἄλλους λαούς, λαοὺς τοῦ
χώρου, οὔτε καὶ ἂν παρουσιαστοῦν σὲ ἄλλους λαοὺς μποροῦν
νὰ ἔχουν τὴν ἴδια σημασία.

Αὐτὸ μᾶς τὸ εἶπε πολὺ ὠραῖα στὰ ἐγκαίνια τῆς
ἐκθεσῆς τῶν ἔργων τοῦ Θεόφιλου ὁ κ. Γ. Σεφέρης: «Ἡ
ἐλληνικὴ πνευματικὴ κληρονομία εἶναι τόσο μεγάλη, ποὺ
ἀλήθεια δὲν ξέρει κανεὶς ποιούς ἀπροσδόκητους τρόπους
μπορεῖ νὰ διαλέξει γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τίς βουλές της.
Εἶναι στιγμὲς ποὺ τὴν κρατοῦν στὰ χέρια τους οἱ πιὸ φη-
μισμένοι ἄνθρωποι ποὺ ἀκούστηκαν ποτὲ στὸν κόσμον, καὶ
εἶναι στιγμὲς ποὺ πάει καὶ φωλιάζει ἀνάμεσα στοὺς ἀνώ-
νυμους, περιμένοντας νὰ φανερωθοῦν ξανά οἱ ἄρχοντες ἐπώ-
νυμοι... Τὸ δημοτικὸ τραγούδι νὰ φωτίζει τὸν Ὅμηρον καὶ
ὁ Δίσχυλος νὰ συμπληρώνεται ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι,
στὴν εὐαισθησία ἑνὸς καὶ τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου, δὲν εἶναι
λίγο πράγμα — κι' αὐτὸ στὴν Ἑλλάδα μπορεῖ νὰ γίνει.
Ὅπως μόνο στὴν Ἑλλάδα μποροῦν νὰ γίνουν ἀκόμη καὶ
τὰ πιὸ ἀπίστευτα παραστρατήματα».

Τὸ φαινόμενον εἶναι τυπικό, τώρα τελευταῖα ὅμως παρουσιάζεται μετὰ μιάν ὑπερβολήν πού ἀρχίζει δικαιολογημένα νὰ μᾶς συναρδάλιζει, καὶ πρὸ πάντων νὰ μᾶς ἀνησυχεῖ. Νέοι στὰ γράμματα ἢ καὶ στὴν τέχνη νέοι ἄνθρωποι μεταχειρίζονται στὰ πεζογραφήματά τους μιὰ γλώσσα ἐξεζητημένα περίτεχνη, πού φωνάζει ὅτι ἔχει βασανιστεῖ γιὰ ν' ἀποβάλλει τὴ φυσική της ἀπλότητα καὶ γιὰ ν' ἀποκτήσει ἐκεῖνο πού ὅσοι ἐδρώνουν γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχουν, τὸ θεωροῦν χρῶμα ποιητικό. Οἱ λέξεις ἀλλάζουν μέσα στὴ φράση θέση, γιὰ νὰ δοθεῖ τάχα ρυθμὸς στὸ λόγον. Χαλαρώνονται ἢ καὶ ἀπαλείφονται ὅλως διόλου οἱ ἄρμοι, οἱ συνδετικοὶ δεσμοὶ τῶν φράσεων, γιὰ τὸ ἰσχυρὸ καὶ ὀμαλὸ δέσιμον θεωρεῖται πεζολογία. Σπάνια, ἔντονα, ἤχηρά ἐπίθετα ἀναζητοῦνται καὶ χρησιμοποιοῦνται κατὰ κόρον. Καὶ γίνεται μιὰ φοδερή, ἀνυπόφορη σπατάλη παρομοιώσεων καὶ εἰκόνων. Τὸ « σὰν » παίρνει καὶ δίνει. Τὸ κάθε τι, ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ ἀπλό, πρέπει τάχα νὰ εἰπωθεῖ ἀλλιώς, νὰ ἐξωραϊσθεῖ, νὰ παρομοιωθεῖ, νὰ γίνῃ ἐνδιαφέρον μετὰ μιὰ πρωτότυπη ἔκφραση. Καὶ ὅλ' αὐτὰ γίνονται ὄχι μόνο σὲ ποιητικά, ἀλλὰ καὶ σὲ κείμενα τοῦ πεζοῦ λόγου: σὲ μυθιστορήματα, διηγήματα, θεατρικὰ ἔργα, ἀκόμη καὶ σὲ κριτικὰ ἢ ἄλλα δοκίμια.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει πρόσωπα καὶ ἔργα. Τὸ ἀποφεύγω ὅμως, γιὰ τὸ ξέρω πόσο οἱ γράφοντες σ' ὄλα τὰ γεωγραφικὰ πλάτη τοῦ κόσμου, καὶ ἰδίως στὴν Ἑλλάδα, εἶναι πολὺ εὐθικτοὶ. Στέλνουν τὰ ἔργα τους μετὰ γράμματα καὶ ἀφιερώσεις. Ἐπιμένουν ν' ἀσχοληθεῖς μετὰ αὐτὰ — ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως ὅτι δὲν θὰ βρεῖς τίποτα γιὰ νὰ ἐπικρίνεις. Ἐξ

ἄλλου, καθὼς ἔλεγα στήν ἀρχή, τὸ φαινόμενον εἶναι τυπικὸ καὶ παρατηρεῖται σ' ὅλους σχεδὸν ὅσοι ἀρχίζουν τὴ δύσκολη θητεία τους στήν τέχνη τοῦ πεζοῦ λόγου. Εἶναι ἴσως ἓνα εἶδος « παιδικῆς ἀρρώστιας » γιὰ κάθε λογοτέχνη. Ὅσοι ἔχουν δυνατὴ κράση τὴν περνοῦν ἀκίνδυνα καὶ γρήγορα. Οἱ ἄλλοι ὑποκύπτουν. Ἄν τώρα τελευταῖα πλήθυναν πολὺ αἱ περιπτώσεις, εἶναι γιὰτί πλήθυναν καὶ τὰ ἔργα τῶν νέων πεζογράφων μας ποὺ μπαίνουν ὀρμητικοὶ στὸ στίβο, διψασμένοι γιὰ τὴν χαρὰ, ἀλλὰ ἀνύποπτοι ἀκόμα γιὰ τὴν ἀγωνία τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ. Ἀκοῦνε τοὺς κριτικοὺς ποὺ ζητοῦν ἀπὸ κάθε λογοτέχνημα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς Ζωγραφικῆς, τῆς Μουσικῆς, τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, « ποίηση », πρὸ πάντων « ποίηση ». Καὶ νομίζουν ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ μέσα γίνεται πραγματικὰ ποίηση. Βασανίζονται λοιπὸν καὶ βασανίζουν τὴ γλῶσσα τους. Τὴν καρυκεύουν ὅσο μποροῦν περισσότερο μὲ ποιητικὰ μπαχαρικά. Τὴν ὑποχρεῶνουν νὰ περπατεῖ ρυθμικά, ἔμμετρα σχεδόν. Τώρα τελευταῖα διάβασα ἓνα μακρὸ διήγημα, καμιά ἐξηνταριά σελίδες, γραμμένο ἐλόκληρον σὲ δεκαπεντασύλλαβους! Ἡ προσοχὴ τους στρέφεται ἀποκλειστικὰ ὄχι στὸ τί θὰ εἰποῦν, ἀλλὰ στὸ πῶς θὰ τὸ εἰποῦν. Ἡ « μορφή » δὲν εἶναι τάχα τὸ πᾶν στήν Τέχνη; Δίνουν λοιπὸν στὸ λόγο τους ὅσο μποροῦν πιὸ περιποιημένη, πιὸ πλουμιστή, πιὸ φανταχτερὴ « μορφή ».

Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ κάποια παρεξήγηση καὶ σκόπιμο εἶναι νὰ τὴ συζητήσῃ κανεὶς. Τὴ σημασία τοῦ « ἡδυσμένου λόγου » στήν Τέχνη τὴν ἐτόνισε σοφώτατα ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ ἔκφραση εἶναι δική του καὶ ἀναφέρεται στὸν περίφημο ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας. Μὲ λόγον ἡδυσμένο, ὁδηλαδὴ καρυκευμένο, ἐπιδιώκει ἡ τραγωδία τὸ καλλιτεχνικὸ τῆς ἀποτελέσματος. Ἀλλ' ἀμέσως κι' ὄλας ὁ μεγάλος τεχνολόγος προσθέτει σ' αὐτὸ τὸ γνῶρισμα τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ εἶδος τοῦ ἡδύσματος πρέπει νὰ διαλέγεται καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται ἔτσι ὥστε νὰ ἀρμόζει στὸ εἰδικὸ μέρος τῆς τραγωδίας, ὅπου πρόκειται νὰ γίνῃ. Π. χ. μὲ ἄλλον τρόπο καὶ μὲ ἄλλα ὑλικά ἡδύνεται τὸ διαλογικὸ μέρος τῆς τραγωδίας, καὶ μὲ ἄλλον τρόπο καὶ μέσα ἡδύνονται τὰ χορικά τῆς, τὰ καθ'αυτὸ λυρικά μέρη

της. Τὸ ἴδιο ἡδυσμα δὲν τὸ ἀνέχεται ἢ γλῶσσα σ' ὄλα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας, γιατί τὸ καθένα ἔχει τὸν δικό του προσρισμό, τῆ δική του συμβολή στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, ἐπομένως πρέπει καὶ γλωσσικὰ νὰ διατηρεῖ τῆ δική του φυσιογνωμία, τὸ δικό του ὕφος.

Αὐτὸ τὸν κανόνα μπορούμε νὰ τὸν γενικέψομε καὶ νὰ τὸν ἀπλώσομε ἔξω ἀπὸ τὸν κλειστὸ χῶρο τῆς τραγωδίας, σὲ ὄλα τὰ γένη τῆς Τέχνης τοῦ λόγου. Τέχνη τοῦ λόγου εἶναι καὶ ἡ ποίηση καὶ τὸ διήγημα καὶ ἡ θεατρικὴ πρόζα — ἀλλὰ καὶ ὁ ρητορικὸς λόγος καὶ τὸ δοκίμιο. Κάθε εἶδος πρέπει νὰ ἔχει καὶ νὰ διατηρεῖ τῆ δική του λεκτικὴ φυσιογνωμία, τὸ δικό του ὕφος, τὴν προσωπικότητά του ἀκίμη καὶ στήν ἐκφραση. Φυσικὰ παντοῦ ὁ λόγος θὰ εἶναι ἔντεχνος, θὰ ἔχει μορφή, ἐπομένως καὶ ἡδύσματα. Θὰ εἶναι ὄχι « ἐκθεση » ὅπως ὁ λόγος τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τῆς εἰδησεογραφίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς διατριβῆς ἢ τῆς νομοθεσίας. Ἄλλὰ « ἐκφραση », θὰ πηγάζει δηλαδὴ ἀπὸ κάποιες κινήσεις τοῦ θυμικοῦ καὶ θὰ φτιάχνει αὐτὲς τίς καταστάσεις μέσα στήν ψυχὴ ἐκείνων πού τὸν δέχονται. Ὅμως δὲν ἐκφράζονται ὄλα τὰ γένη τῆς Τέχνης μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, δὲν ἀνέχονται ὄλα τὸ ἴδιο ἡδυσμα ἢ τὸ κάθε ἡδυσμα στήν ἴδια ἔκταση. Γιατί καὶ ἄλλες εἶναι τοῦ κάθε γένους οἱ προθέσεις καὶ διαφορετικὰ τὰ ἀποτελέσματα στὰ ὅποια ἀνάλογα μὲ τὴ φύση του κατατείνει.

Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ διαφορισμοῦ πού ἐγινε μέσα στὰ διαφέροντά μας κατὰ τὴν ψυχικὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ μας ἐξέλιξη. Ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς πανάρχαιας μάνας, τοῦ Ἔπους, βγήκε καὶ τὸ λυρικὸ ποίημα καὶ τὸ δράμα καὶ τὸ πεζὸ ἀφήγημα. Γιατί μὲ τὸν καιρὸ ἐγιναν αὐστηρότερες καὶ ἐπομένως διαχωρίσθηκαν καὶ ἀποσαφηνίσθηκαν οἱ ἀπαιτήσεις μας. Ἀφοῦ τὰ νήπια ἀνδρώθηκαν, πρέπει νὰ ἔχουν καὶ νὰ διατηροῦν στήν ἐκφραση τὴ φυσιογνωμία τους. Τὸ ποίημα νὰ εἶναι ποίημα καὶ τὸ διήγημα διήγημα — ἔντεχνος ἀλλὰ πεζὸς λόγος. Καὶ ὄλοι ξέρομε πόσο δυσκολώτερος εἶναι ὁ ἔντεχνος πεζὸς λόγος.

Πῶς ὄμως τὸ ἔντεχνο πεζογράφημα, ἀφοῦ θ' ἀπαρνηθεῖ τὰ

ειδικὰ ἡδύσματα τοῦ ποιήματος, θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἔχει τὴ μόνη ποιότητα ποὺ ἀποτελεῖ τὸ τεκμήριο τῆς γνήσιας αἰσθητικῆς ἀξίας, αὐτὴν ποὺ στὶς τέχνες τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλες τὶς ἄλλες τέχνες, τὴ λέμε μ' ἓνα συλλογικὸ ὄνομα: ποίηση; Ἐδῶ εἶναι τὸ πρόβλημα καὶ ἡ βαθύτερη ἐστία τῆς δυσκολίας.

Οἱ ἀμύητοι καὶ ἀρχαριοὶ νομίζουν ὅτι αὐτὴ ἡ ποιότητα ἐδράζει στὸ ἐπιφανειακὸ λεκτικὸ φόρεμα, στὶς λέξεις, σὲ κάποιες ἰδιορυθμίες τῆς φραστικῆς πλοκῆς, στὶς ρυθμικὲς κυμάνσεις τοῦ λόγου, στὴν ἀφθονία τῶν ἀσυνήθιστων εἰκόνων καὶ παρομοιώσεων, σὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ «κουδουνίσματα» καὶ τὰ στολίσματα ποὺ δίνουσι μιὰν ἐντελῶς ἐξωτερικὴν λυρικὴν ἔξαρση στὴ γλῶσσα. Ἐνῶ ἡ ποιητικὴ οὐσία βρίσκεται κάπου βαθύτερα καὶ εἶναι πολλὰ φορὲς ἀσχετὴ μὲ αὐτὰ τὰ πολυποίκιλα ἡδύσματα τοῦ λόγου. Εἶναι ἓνας λεπτὸς, ἀρχοντικὸς, ἑορταστικὸς τόνος τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς σκέψης ποὺ μορφώνει τὴ γλῶσσα, τῆς διοχετεύει τὸν παλμὸ καὶ τὴν εὐγένειά του καὶ τὴν κάνει ἓναν ἐκπληκτικὰ θαυμάσιο ἀντικατοπτρισμὸ μου. Ὅταν αὐτὸς ὁ τόνος λείπει, ὅταν αὐτὴ ἡ μυστικὴ δύναμις δὲν ὑπάρχει, τίποτα δὲν μπορεῖ ν' ἀναπληρώσει τὴν ἀπουσία της. Ἀπεναντίας μάλιστα ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ποὺ προσφέρεται μὲ τὴν ἀξίωση ὅτι τὴν ἀπεικονίζει, γίνεται μιὰ ἀνυπόφορη φενάκη — κούφια ὠραιολογία χωρὶς ἐσωτερικὸ, οὐσιαστικὸ κάλλος. Ἐπομένως κάτι ποὺ δὲν συγκινεῖ, ἀλλὰ προκαλεῖ ἀκόμη καὶ τὴν δυσφορία.

Βέβαια ὑπόθεση μορφῆς εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἡ Τέχνη. Ἀλλὰ σ' ὅλες τὶς καλὰς Τέχνες κάτι πάντα ὑπάρχει ποὺ ἔχει μορφοποιηθεῖ, ποὺ ἔτεινε νὰ πάρει μορφή καὶ τὴν ἐπῆρε. Ἡ ποίηση δὲν εἶναι μιὰ ἰδιότητα ποὺ μὲ τὴ μορφή ἔρχεται νὰ προστεθεῖ σὲ κάτι ποὺ πρὶν δὲν τὴν εἶχε. Ἀλλὰ μιὰ εἰδικὴ ποιότητα ποὺ τὴν ἔχει καὶ τὸ ἐκφραζόμενο — αἰσθημα, παράσταση, σκέψη — καὶ ἡ ἐκφρασὴ του. Ποτὲ τὸ ἓνα χωριστὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο βρίσκεται ἡ παρεξήγηση ἐκείνων ποὺ νομίζουν ὅτι φτάνει ὁ ἡδυσμένος λόγος γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ ποίηση. Ἡ ποίηση μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ ὅπου ὁ λόγος δὲν φαίνεται ἡδυσμένος, ἀλλὰ

άπλός, απέριτος, φυσικός, όταν ο τόνος, ο ποιητικός τόνος του αίσθηματος και της σκέψης που πάει να εκφραστεί, για ν' αντικατοπτρισθεί έχει ανάγκη απ' αυτήν ίσα-ίσα την απλότητα και τη φυσικότητα που αφήνει να λειτουργήσουν στην εντύπωση οι λέξεις με άθικτο το ειδικό βάρος τους και οι φράσεις με ολόκληρα και γυμνά τον πρωτογενή ὄγκο τους. Ἐδῶ ἡδύσμα γίνεται ἢ ἀποφυγή κάθε ἡδύσματος.

Ἄς θυμηθοῦμε για παράδειγμα ἐκείνη τὴν περίφημη σελίδα τοῦ Ἀποστογιέφσκη ὅπου ἡ μάνα μιλεῖ στο δυστυχισμένο της γιό που τῆς λέει πὼς θὰ φύγει για πολὺ μακριά : « Θὰ σε περιμένω. Κι' ὅταν ἔρθεις, δὲν θάρθεις για μένα ξαφνικά. Γιατί θὰ ἔχω πει τὴν παραμονή : Αὔριο θάρθει ». Ἡ ποίηση που ὑπάρχει ἐδῶ, γνήσια, πλούσια, συγκλονιστική, ἔγκειται στο αἶσθημα και στὴ σκέψη που για νὰ ἐκφραστοῦν βρήκαν αὐτὰ τὰ λιτὰ και ἀδιακόσμητα λόγια που γεννήθηκαν μαζί της και γι' αὐτὸ ἔχουν μέσα στὴ φαινομενική τους ἰσχνότητα και πεζότητα ὅλο τὸ ἄρωμά της. Τοῦτο τὸ ἄρωμα ζητοῦμε ἀπὸ τοὺς πεζογράφους μας, ὅταν ἀπαιτοῦμε νὰ ὑπάρχει ποίηση μέσα στο ἔργο τους. Ὅχι τὴν ὠραιολογία που δὲν καλύπτει τὴ γυμνότητα (ὅπου τυχὸν ὑπάρχει αὐτὴ ἢ γυμνότητα) ἀλλὰ ἴσα-ίσα τὴν ἀναδείχνει πιὸ ἔντονα και τὴν κάνει πιὸ ἀποκρουστική.

ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Μέσα στην ιστορική πορεία του πνεύματος δύο αντίθετα ρεύματα υφαίνου με την όρμή τους την κίνηση των ιδεών. Τὸ ἓνα ὠθεῖ ἀκάθεκτα πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς κάτι τὸ ἀνείπωτο ἀκόμη, κάτι πού δὲν ἔχει ἄνετα σαρκωθεῖ στή σκέψη καὶ στή διατύπωση, δὲν ἔχει πραγματοποιηθεῖ, ἀλλὰ θέλγει σὰν πυρετώδης προσμονή. Τὸ ἄλλο ἀντιστέκεται καὶ προσπαθεῖ με σύνεση καὶ περίσκεψη νὰ κρατήσῃ τὸ με ἀγῶνες πραγματοποιημένο, τὸ δοκιμασμένο, τὴ θετική καὶ σίγουρη κατάκτηση πού λαμποκοπᾷ σὰν ὄριμος καρπός.

Φυσική τάση τοῦ ἀνθρώπου ἡ πρώτη. Φυσική καὶ ἡ δεύτερη. Ποτὲ δὲν ἀναπαύεται τὸ πνεῦμα μας σὲ ὅ,τι ἔγινε παραπολὺ οἰκεῖο. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν θυσιάζομε ἀλόγιστα ὅ,τι με πόνος ἔγινε — ἐπὶ τέλους δικό μας. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ἀκοίμητη λαχτάρα. Τὸ δεύτερο ἡ φρόνιμη πρόνοια. Ὄταν λείπει ἡ ὄρμη πρὸς τὸ νέο, πέφτομε στήν ἀποτελμάτωση. Ὄταν δὲν συντηροῦμε τὸ κατακτημένο, αἰρεται μαζί με τὴ συνέχεια καὶ κάθε παράδοση, καὶ αἰωρούμαστε με τὶς ρίζες στὸν ἀέρα. Καὶ τὰ δύο μαζί, πρόοδος καὶ συντήρηση, συνθέτουν τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, ἀσφαλιζοῦν τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδιάκοπη ἀνανέωσή του.

Τὴ συνθέτουν ἀκριδῶς με τὴν ἀντίθεσή τους, με τὴ γόνιμη πάλη τους, ὅπως λόγος καὶ ἀντίλογος συνθέτουν καὶ προωθοῦν τὴ συζήτηση. Αὐτὸ τὸ νόμο με τὶς ἀπέραντες ἐφαρμογές του τὸν ἀνακάλυψε πρῶτος με τὴ σκοτεινὴ του μεγαλοφυΐα ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος καὶ τοῦ ἔδωσε τὴ μνημειώδη διατύπωση: πόλεμος πατὴρ πάντων. Δικὴ του φαίνεται πὼς εἶναι ἡ θαυμαστὴ εἰκόνα ὅτι τὸ βέλος ὑψώνεται

μέ τήν αντίστασιν τοῦ ἀέρα. Πῶς θὰ μπορούσε νὰ ὑψωθεῖ, ἂν στὸ δικό του λόγο δὲν ἐρχόταν ν' ἀποκριθεῖ ὁ ἀντίλογος τοῦ ἀντιστεκόμενου στοιχείου; Ἀργότερα ὁ Πλάτων εἶδε τὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ νόμου στὴν κίνησιν τοῦ στοχασμοῦ καὶ διαπαιδαγωγημένος ἀπὸ τὸ ζωντανὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτη ἐμόρφωσε τὴ διαλεκτικὴν τοῦ μέθοδο. Στὰ νεώτερα χρόνια ὁ Hegel ἐθεμελίωσε ἀπάνω στὸ νόμο τῆς διαλεκτικῆς ὁλόκληρὴν τὴν φιλοσοφίαν του, τὴ φυσικὴ καὶ τὴ μεταφυσικὴ, τὴν ἴδιαν τὴν ἱστορίαν. Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ ἀντίληψις τῆς ζωῆς, τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας, εἶναι ἴσως τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ νιώσει τὴν ἀνατολίτικην εὐδαιμονίαν τῆς ἀπόλυτης στατικότητος.

Ἄν ὅμως πρόοδος καὶ συντήρησις εἶναι ροπὲς φυσικῆς, καὶ φυσιολογικῆς ἀκόμη, γιατί ἀποτελοῦν τάσεις ὑγιεῖς καὶ κανονικῆς, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον καὶ μετὰ τὴν νοσηρῆς ὑπερβολῆς τους — μετὰ τὴν προσδοπληξίαν καὶ τὴν ἀντιδραστικότηταν. Ἐδῶ πιά ἔχει ξεπεραστεῖ τὸ νόμιμον μέτρο, ἔχει χαθεῖ ἡ συνείδησις τῶν ὁρίων, ἡ κάθε ὁρμὴ μένει ἀχαλίνωτη στὴ φορά της, δὲν διατηρεῖ πιά τὸν ἔλεγχον τῶν κινήσεών της καὶ γίνεται τυφλή — καὶ φυσικὰ ἄγονη. Ἀπὸ τὴν ἀντίθεσίν τους δὲν δημιουργεῖται ἡ εὐεργετικὴ προώθησις, ἀλλὰ ἡ καταστρεπτικὴ τριβὴ. Ἀνάδει ὁ σπινθήρας τοῦ πείσματος, τῆς ἐμπάθειας, τοῦ φανατισμοῦ. Μετὰ τὴ διάδρωσιν φθείρονται καὶ τὰ δύο ρεύματα. Τὸ βέλος δὲν ὑψώνεται, συντρίβεται, καὶ γύρω ἀπλώνεται σιγὰ - σιγὰ τὸ ἀποκαρδιωτικὸ κενόν. Ὁ προσδοπληκτικὸς δὲν εἶναι ἡ ἔντασις, ἀλλὰ ἡ γελοιογραφία τοῦ προσδευτικοῦ. Ὁ ἀντιδραστικὸς δὲν εἶναι ἕνας φρονιμότερος, ἀλλὰ ἕνας μωρὸς συντηρητικὸς.

Ἦρρει νὰ προσέξομε πολὺ αὐτὴ τὴ διάκρισις, γιατί μᾶς ἐξηγεῖ πολλὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς μας. Ἄν ἡ πρόοδος εἶναι δυναμικὴ γονιμοποιός, γιατί προσφέρει θετικὰ πράγματα, ἡ προσδοπληξία ἀποτελεῖ κίνδυνον γιατί εἶναι ἄγονη ἄρνησις. Ἄν ἡ συντήρησις εἶναι ὠφέλιμη καὶ σκόπιμη στὴν κίνησιν τῆς ζωῆς, ἡ ἀντιδραστικότης μετὰ τὸν ἐμπαθῆ μισογειισμόν της εἶναι σωστὴ συμφορὰ. Καὶ οἱ δύο ἀκρότητες ὅπλα τους ἔχουν

τὸ μονολιθικὸ τους δογματισμὸ καὶ τὴν ἀνοικτίρμονα δι-
βολὴ τοῦ ἀντιπάλου. Δὲν ἀντιτίθενται μὲ τὸ συγκαταδατικὸ
χαμόγελο τῆς ἐπιείκειας, ὅπως ὁ ὀρμητικὸς ἔφηδος πρὸς τὸν
ὄριμο ἄντρα, ἀλλὰ μὲ μωρίες καὶ λύσσα, καθὼς τὸ τρελό-
παιδὸ πρὸς τὸν ξεμωραμένον γέροντα.

Τὶς σκέψεις αὐτῆς ἡμέρας ἐγέννησε τὸ πρῶτον μέρος τῆς
θαυμάσιας ὁμιλίας τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀλ. Διομήδη
κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ ἐπὶ Ἰδρυματιοῦ τὸν ἐτίμησε ἀλλὰ
καὶ τιμήθηκε μὲ τὴν ἐκλογήν του. Ὅταν ἐξήγησε πῶς οἱ
Ἀκαδημίες εἶναι ἀπὸ τῆ φύσιν τους θεσμοὶ συντηρητικοί,
ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς ἀλληλουχίας τῶν δύο ρευμάτων, ποῦ
τὰ ὀνομάσαμε πρόοδος καὶ συντήρηση, μὲ πολὺ σαφῆ καὶ φω-
τισμένον τρόπο.

«Εἰς ὅλας τὰς χώρας, εἶπε, καὶ ὅλους τοὺς χρόνους αἱ
Ἀκαδημίες δὲν ὑπῆρξαν πρωτοπόροι. Ὑπῆρξαν κατὰ βίας
θεσμοὶ συντηρητικοί. Εἶναι λογικὸν γὰρ μὴ παρασύρονται
ἀλογίστως ἀπὸ κάθε τι καινοφανές. Ἐν τούτοις ὡς ζωντανὸς
ὀργανισμὸς δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀγνοῇ ἢ Ἀκαδημία ὅτι ἐπιστή-
μη, γράμματα, τέχναι δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἀδιασείστων θε-
μελίων. Εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν των ὑπάρχει ἀδιάκοπος ζωὴ
καὶ κίνησις καὶ μεταμόρφωσις. Ὅτι θεωρεῖται σήμερον ὡς
ἀλήθεια ἠμπορεῖ αὔριον γὰρ καταδειχθῆ ὡς πλάνη. Κάθε
ρηξικέλευθος ἰδέα, ἢ ὅποια ἴσως εἶναι σπινθήρ δημιουργίας
ἀποτελεῖ ρῆξιν πρὸς τὸ παρελθόν, κάθε δὲ τυχὸν ἐκ προκα-
ταλήψεως ἀντίδρασις, κάθε ἄρνησις ἐλέγχου θὰ ἐφανερώνε
στατικὴν ἀντίληψιν. Θὰ περιέπιπτε τότε ὁ ἀκαδημαϊκὸς
βίος εἰς λήθαργον, χωρὶς ζωὴν καὶ χωρὶς συνείδησιν τῆς
ἀμειλίχτου ἐπιβολῆς τοῦ νόμου τῆς αἰωνίας ἐξελίξεως».

Λαμπρὸ μάθημα. Ἐπρεπε γὰρ ἔχουν στηθεῖ μεγάφωνα
καὶ ἔξω ἀπὸ τοὺς μαρμάρινους τοίχους τοῦ Σινταίου οἰκοδο-
μήματος, γὰρ ν' ἀκουσθεῖ καὶ ἐπὶ Πανεπιστήμιον καὶ ἐπὶ
Πολυτεχνεῖον καὶ ἐπὶ ὅλα τὰ ἀνώτατα πνευματικὰ μας ἰδρύ-
ματα καὶ παντοῦ ὅπου οἱ νεοέλληνες σκυμμένοι καλλιερ-
γοῦν τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ γράμματα, καθὼς καὶ ἐπὶ μεγά-
λες αἰθουσὰς μὲ τὰ δρῦνα γραφεῖα ὅπου ρυθμίζεται ἢ
πολιτικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους, ἢ ὅπου συνεδριάζουν τὰ ἐπι-

τελεία τῶν κομμάτων καὶ συντάσσουν τὰ μανιφέστα τους.

Ἄλλο συντήρηση καὶ ἄλλο ἀντιδραστικότητα. Ἄλλο πρόοδος καὶ ἄλλο προδοπληξία. Οἱ πρῶτοι ὄροι τῶν ζευγῶν τροφοδοτοῦν κάθε μορφὴ ζωῆς καὶ τὴν προάγουν. Οἱ δεῦτεροι τὴ σκοτώνουν. Καὶ ἂν τὰ γειάτα ὀρμητικὰ καθὼς εἶναι καὶ ἀσυλλόγιστα πηθοῦν πολὺ συχνὰ τὰ ἐσκαμμένα, ἐκεῖνοι ποὺ κοσμοῦνται ἀπὸ τὸ λευκὸ φωτοστέφανο τῆς ὀριμότητος, δὲν πρέπει νὰ σπεύδουν νὰ τὰ μιμηθοῦν σ' αὐτὸ τὸ θανάσιμο πύδημα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς τάφρου, ἀλλὰ νηφάλιοι καὶ μὲ πλήρη συναίσθησι τῆς εὐθύνης τους νὰ δίνουν πάντα τὸ χρυσὸ παράδειγμα τοῦ μέτρου. Γιατὶ ἡ παρεκτροπὴ τους δὲν πρόκειται νὰ βρεῖ οὔτε αὐτὴ τὴν κατὰ συγκατάδοσιν συγγνώμην ποὺ δίνεται στὴν τρυφερὴ ἡλικία.

—